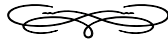


קהלת כמענה לפוסטמודרניזם

הרב יעקב אריאל
רב העיר



ספר קהלת מכיל לכאורה סתירות רבות. הוא משבח את החכמה ומגנה אותה. הוא מהלל את השמחה ופוסל אותה. וכן את החברה והבדידות, את הצדק והעוול, את העוני והעושר, את המשפט והשלטון, את האישה, את הנאות החיים, ואת החיים בכלל. בכל אלו יש סתירות לכאורה לכאן ולכאן. לכן סברו חכמים שאולי ראוי לגנוז את הספר, כדי שלא יגרום לבני אדם, שאינם אמונים על דיונים מסוג זה, תקלה חמורה. במקום להתחזק באמונתם, זו עלולה להתערער חלילה. אולם לבסוף חזרו והשאירוהו בין כתבי הקודש, כי תחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה. כלומר, נקודת המוצא של הספר וכן מסקנתו הסופית הן אמונה מוחלטת ובלתי מעורערת בתורה.

שאלות בטרם זמן

מציינו מחלוקת דומה בין הרמב"ם לראב"ד¹ בשאלת הידיעה והבחירה. הרמב"ם עונה על כך תשובה פילוסופית עמוקה:

"דע שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה אבל צריך אתה לידיע ולהבין שהוא יתעלה שמו ודעתו אחד ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה."

הראב"ד משיג עליו:

"לא נהג זה המחבר מנהג החכמים שאין אדם מתחיל בדבר ולא ידע להשלימו והוא החל בשאלות קושיות והניח הדבר בקושיא והחזירו לאמונה וטוב היה לו להניח הדבר בתמימות התמימים ולא יעורר לבם ויניח דעתם בספק."

1. הלכות תשובה פרק ה'.

בקורדובה, בה חיה הרמב"ם בצעירותו, השאלה ניסרה בחלל והיה צורך לתת לה תשובה עמוקה לפי רמת השואלים. בפרובנס, בה חי הראב"ד השאלה לא נשאלה כלל. לשם מה היה לעורר אצל התמימים שאלה שגם את תשובתה הפילוסופית קשה היה להם להבין?

חז"ל, כשסברו תחילה לגנוז את ספר קהלת, חשבו כמו הראב"ד, שאין טעם לעורר שאלות ולתת להן תשובות עמוקות. אך לבסוף השתכנעו כמו הרמב"ם, שאין טעם להתעלם מהשאלות. הן קיימות ונוקבות ויש לתת להן מענה. כמו כן מסתבר לומר שאומנם היו דורות ומקומות שהאמונה הייתה תמימה ולא היה מקום לעורר שאלות מיותרות. אך חז"ל ראו בעיני הנשר שלהם גם דורות ומקומות אחרים, שהשאלות כבר מנסרות בחלל ואין טעם להתחמק מהן.

סיבת הספקות

קהלת הקדים את זמנו. ובן דורנו ימצא השתקפות של בעיותינו בספר. דומה שסגנון החשיבה של העולם הפוסט-מודרני, המערער מוסכמות, המדרדר ערכים, המערער אמונות, קרוב יותר לרוח הספר מאשר דורות קודמים. אולם על כך אומר קהלת²: "אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זה". ספקות והתלבטויות אינם חדשים הם כבר היו לעולמים. הם רק פושטים צורה ולובשים צורה. המסקנה העולה מן הספר היא שדווקא הסתירות המרובות יוצקות בנו אמונה חזקה יותר. למרות הספקות ניתן לא רק להישאר באמונה תמימה, אלא אדרבה לצאת מהם מחוזקים ומחושלים יותר.

ההתלבטות והמבוכה קיימות ועומדות מאז היות האדם עלי אדמות. הן חלק מובנה של האישיות האנושית. יש הבדל מובנה בין הטבע הרוחני של האדם, הנוטה להאמין ללא ספקות, לבין השכל החוקר והדורש המפקפק והמתלבט.

"הספק הוא אם המדע" אמר סוקרטס אבי הפילוסופיה היוונית הקלאסית. ללא ספקות אין חקירה מדעית. הטלת ספק במוסכמות, בדעות הקדומות ובהשערות הישנות היא המפתחת את החשיבה המדעית ודוחפת את האנושות קדימה. אלמלא הספק החיים היו קופאים ומתאבנים, היינו נשארים באותו מצב בו היינו

לפני אלפי שנים. דבר זה קרה באירופה של ימי הביניים (המכונים בלועזית ימי החושך).

אולם היא הנותנת. כוחה של החקירה המדעית הוא בשאלותיה, ובניסיונותיה לתת מענה הגיוני לתמיהותיה. למעשה, היא אינה יכולה לתת תשובות מוסמכות וסופיות. כל הנחה תעורער, כל מסקנה תיסתר. המדע לא יגיע לעולם למסקנות חד-משמעיות, שאם כן הוא יקפא על שמריו ולא ימשיך להתקדם. תמיד הוא ימשיך לשאול, לחקור, להסתפק ולהתלבט. כל זאת רק באשר למדעי הטבע. אולם באשר לאמונות וערכים – בהם האדם לא יכול להישאר מסופק. טוב או רע מחייבים הכרעה ודאית ומוחלטת. מותר או אסור, ראוי או לא, חיינו תלויים בכך. אלו אינן שאלות מדעיות התלויות בשכל בלבד. אין אפשרות להישאר בהם תלויים באויר, שאם כן נישאר גם תלויים על העץ...

מקור הערכים

אותה חשיבה מדעית מביאה אותנו להכרה שתחום האמונה והערכים מקורם באינטואיציה על מחקרית. דווקא הכישלון של המדע לייצב ערכים בדרך רציונאלית הוא המביא אותנו למסקנה שמקור הערכים הוא על-שכלי. המדע הוא המביא אותנו להכרה שיש גם ספירה על-מדעית שהיא מקור הערכים. טוב ורע אינם תלויים בחשיבה ארצית, יש להם מקור שמימי. "כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי ה' להים אשר ייראו מלפניו"³.

הוא לא אומר שלרשע לא יהיה נוח או לא נעים. אדרבה בפסוק הסמוך הוא מציג את המציאות העגומה תחת השמש של צדיק ורע לו רשע וטוב לו "יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים. אמרתי שגם זה הבל"⁴.

הוא מגיע למסקנה שטענה זו היא הבל. כי לא התועלת או הנזק הם קנה המידה לטוב או לרע. הטוב הוא טוב לא משום שהוא נוח ונעים, אדרבה דווקא כאשר יש בו סבל ויסורים הוא נבחן כטוב אמיתי, בגלל שכך ראוי שיהיה. הרשעה היא רעה כי

אינה לרצון האלהים. הרשע, גם כשלכאורה טוב לו, הוא בעצם לא טוב, כי אינו עושה מעשים טובים ואיננו ירא מאלהים.

"וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני אלהים"⁵. הצל עלול אומנם להאריך זמן, אולם הוא צל, אין לו ממשות עצמית משלו. הוא הבל.

מותר האדם מן הבהמה

דוגמא אחרת. בהתחלה מנקר הספק אולי "מקרה בני האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד להם כמות זה כן מות זה ורוח אחד לכל ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל הכל הולך אל מקום אחד הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר"⁶. אין לכאורה רוח באדם. הכל רק חול וחול.

אולם בסופו של דבר, אחרי העמקה, האדם מכיר באמת האמונית. לא ייתכן שהכל רק עפר. יש רוח באדם ומקורה בשמיים ממעל. "וישב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה"⁷.

השאלה שנשאלה בתחילה מי יודע רוח בני האדם?... נהפכת לתשובה תרתי משמע: "העלה היא למעלה ורוח הבהמה הירדת היא למטה לארץ"⁸.

דווקא החשיבה הראשונית המוטעית שמותר האדם מן הבהמה כביכול אין, מביאה את האדם למסקנה ההפוכה שמותר האדם מן הבהמה. שאם לא כן אין לחיים משמעות, אלא – הבל הבלים הכל הבל.

אומנם המחשבות מתרוצצות, אולם במבט עמוק יותר האדם מגלה שנברא בצלם א-להים והוא מקור הודאות "לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבנות רבים"⁹.

5. שם יג

6. ג יט"כ

7. יב, ז

8. ג, כא

9. זכט

חיי מותרות

דוגמא אחרת – ההדוניזם. הרדיפה אחרי תענוגות החיים לראות בהם את חזות הכל. קהלת כבר ניסה דרך זו "אמרתני אני בלבי לכה נא אנסקה בשמחה וראה בטוב"¹⁰ והוא מתאר באריכות ובצבעים מרהיבים את חיי העושר והמותרות ומסכם "וכל אשר שאלו עיני לא אצלתיה מהם לא מנעתי את לבי מפל שמחה"¹¹.

אולם אחר התבוננות מעמיקה יותר מסקנתו היא "ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי ובעמל שעמלתי לעשות והנה הכל הכל ורעות רוח ואין יתרון תחת השמש"¹².

המסקנה אינה הסתגפות, אלא איזון, אכילה ושתייה במסגרת ערכית, כגון סעודת מצוה וכדו' ראוייה "לך אכל בשמחה לחמך ושתייה בלבטוב יינק פי כבר רצה האלהים את מעשיך"¹³. (פסוק זה מובא בפוסקים כאסמכתא לסעודה חגיגית במוצאי יום הכיפורים).

אמת ויציב

אלה הן רק דוגמאות בודדות מני רבות שמגילה זו מלאה מהן – התשובות אינן צמודות בדרך כלל לשאלות. פעמים רבות הן במקום אחר, תוך כדי דיון בשאלות אחרות. דבר המקשה על לימוד מסודר של המגילה. אולם זו מעלתה. היא משקפת כראי את החיים הטבעיים עצמם. החיים אינם מסודרים באופן שיטתי. הם זורמים בקצב שלהם ומזמנים לאדם מצבים שונים ומתחלפים והפתעות לא מתוכננות. פעמים שהם מעוררים קשיים אמוניים שנדמה לכאורה שאין להם פתרון. בהזדמנויות אחרות נמצאים כבהסח הדעת פתרונות לאותן שאלות.

לכן אין להיבהל מאמירות ותופעות הנראות על פניהן כמערערות לכאורה את האמונה, אין להיסחף אחרי הזרם האדיר של אי היציבות הערכית והמוסרית המאפיין את חיינו הפוסט־מודרניים. אדרבה, אי היציבות עצמה טומנת בחובה את התשובה. כל הכחשה היום תוכחש מחר בעצמה. כל מהפכה היום תיהפך מחר מאליה. בתוך האוקיינוס הסוער של אי יציבות ניצבת האמונה כאי של יציבות בתוך גלי הספקות המתנפצים אליה.

10. ב א

11. שם י

12. שם יא

13. ט, ז

כך מנהיג ה' את עולמו, שהאדם ילמד בעצמו ומעצמו, דרך כישלונותיו, מהי הדרך הראויה. הנפילות עצמן יעמידו את האדם בסופו של דבר על רגליו. מהמכה עצמה מתקן רטיה.

"וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה שְׂיָרְאוּ מִלְּפָנָיו", אין הכוונה לשלילת הבחירה החופשית, לא ולא! אדרבה, ה' ברא את האדם חופשי על מנת שבתעיותיו, תוך כדי חיפוש דרכו, יגיע, מתוך הכרתו העצמית, למטרתו. התעיות והטעויות הן חלק הכרחי של חיפוש הדרך, התשובה החיובית לחידת החיים הראויים תבוא בדרך השלילה. בדומה לדרך המדעית של ניסוי, תהייה וחיפוש דרך עד שיימצא הפתרון. לכן כל ניסיון שלא הצליח מקדם אותנו לקראת יעודו. אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם. המסקנות מפוזרות בכל חלקי הספר. ללמדך שגם כאשר האמונה התמימה מתגברת ומשכנעת את האדם הוא עלול לחזור לסורו ולחפש פתרון לחידת החיים בתבונתו האנושית. הוא נכשל שוב וקם. שבע יפול צדיק וקם, עד אשר יערה עליו ממרום, ממעל לשמש.

תחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה:

"סוֹף דְּבַר הַכֹּל נִשְׁמַע

אֶת הָאֱלֹהִים יָרָא וְאֵת מִצּוֹתָיו שָׁמַר

כִּי זֶה כָּל הָאָדָם."